

A tér és a magyar népmesei szimbólumok

Frang Gizella

Soproni Egyetem, Benedek Elek Pedagógiai Kar

Absztrakt

A kisgyermek első találkozása az irodalmi alkotással a mesehallgatás. Ez a meghitt, a szülő majd a kisgyermeknevelő közelségében zajló aktus a világ kitágulásának, értelmezésének, a hely-idő képzetek és a fantázia megnyílásának is fontos pillére. A népmesében felbukkanó terek többféle jelentést hordoznak. Ennek fényében vizsgáljuk a tér és népmese kapcsolatát a Jankalovics című mesében. Látni fogjuk, hogy a mesei morál miként lesz a szocializáció és az egyéniség része és a nemzeti identitás alapja.

Kulcsszavak: mese, tér, szimbólumok, irányok, helyek

Bevezető gondolatok

A kisgyermek első találkozása az irodalmi alkotással a mesehallgatás. Ez a meghitt, a szülő majd a kisgyermeknevelő közelségében zajló aktus a világ kitágulásának, értelmezésének, a hely-idő képzetek és a fantázia megnyílásának is fontos pillére. A népmesében felbukkanó terek részben az ember komfortzónájához tartoznak, részben az ismeretlent, esetleg félelmetest, a felfedezésre várót jelentik. Ugyanakkor jelkép szerepük is van, amennyiben a mesét a nevelés részének, az emberi tapasztalatok tárházának, átadásuk módszerének tekintjük. Ezért kell megértenünk a mesét, azt, amit eleink jobbra felnőtteknek meséltek, hogy továbbadják az ősök által megélt tapasztalatrendszer, mely minden korban a jövő alapvetése is lehet.

A Jankalovics című, elsőként Gaal György által gyűjtött és publikált, majd Benedek Elek által formázott mesén keresztül megvizsgáljuk, hogy a valóságból kinőtt mese hogyan válik mintázattá, újfajta valósággá az életben. A mesei morál miként lesz a szocializáció és az egyéniség része szimbólumain keresztül, s hogyan válnak e jellemzők a nemzeti identitás alapjává, az összetartozás tudatának jellemzőivé, a száz évvel ezelőtt használt kifejezéssel: karakterré.

A kultúra és a tér-idő

Ha a meséről szólunk, akkor a kultúra fogalmánál is meg kell állnunk egy pillanatra, éppen a tartalmi mélységek okán. Bár a történelem során válto-

zott az emberi szabadság fogalma, a társadalmi együttélés azonban továbbra is csak a megfelelő erkölcsi normákkal lehetséges. Ennek alapja a mese által leegyszerűsített jó és rossz. Az első általában az embert szolgálja, a másik viszont valami rontáshoz köthető. Ugyanakkor mégsem biztos, hogy a fejlődést ne segítené. A népmesékből válogatva sokkal sűrítettebben jelenik meg ez a kérdés éppen a mese példázat, nevelőerő jelentőségéből fakadóan. A nevelés és egyúttal a népmesei világ is olyan támpontokat ad, amelyek a gyermekből kifejlődő felnőttet szilárd kapaszkodókkal segítik az életben. E támpontoknak pedig önmagukon túlmutatóan örökérvényűnek kell lenniük.

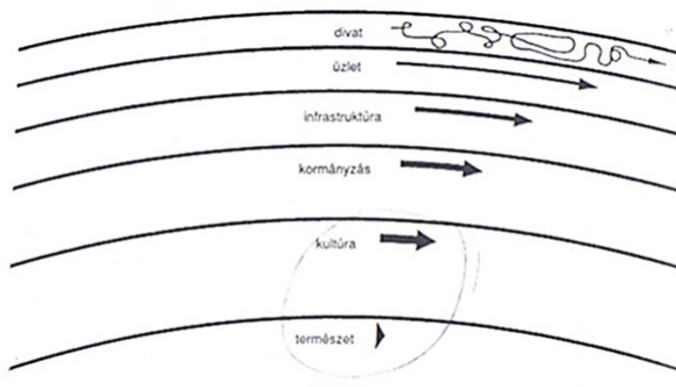
Mindennek egyik legfontosabb tárháza a kultúra (amelyből a mese is megformálódott), ami a 20. század közepéig hazánkban magába foglalta az élet összes többi területét, vagyis minden (politika, gazdaság, jog, egészségügy, oktatás, hitélet stb.) ezen belül helyezkedett el, s valamennyit áthatotta. Mára azonban a kultúra jelentése fokozatosan leszűkült, s globalizálódó világunkban a gazdasági és a közgondolkodásban csupán a mindenekfölött állónak tekintett civilizáció apró részévé vált. Norbert Elias (2004) a különbözőség-kontextusban a kultúra és a civilizáció ellentétének szociogenezisét elemezve rámutat, hogy e két fogalom nem ugyanazt jelenti az egyes nyugati nemzeteknek. Vagyis nemcsak a földrajzi térben megfigyelt értelmezésben tért el, hanem fontossági sorrendben is módosult az idők során. Megkülönbözteti az angol, francia és a német értelmezést. Az előbbieknél a civilizáció fogalma egyetlen kifejezésbe sűríti a saját nemzet-jelentőséget, a Nyugat és az emberiség haladása felett érzett büszkeséget, a viselkedést, teljesítményt, belső értéket, a francia egyértelműen a polgári értékeket érti alatta (politika és gazdaság). A német területeken a civilizáció kifejezés a politikai, gazdasági, technikai, társadalmi tényekre vonatkozik, vagyis csupán külsődleges magatartásformát jelent, viszont a kultúra értékorientált, kizárólag szellemi, művészi és vallási vonatkozású.

Magyarországon is ez utóbbi vált általánossá, s ezzel rokonítható Brandnak (2001) és munkatársainak az óra-idő metaforája, ugyanis ők a kultúrát az idővel hozzák összefüggésbe. Óra-modelljükben a görög gondolkodáshoz visszanyúlva kétfajta időt különböztetnek meg: „a kairooszt” az alkalom vagy a kedvező pillanat jelentésben, és a kronoszt, az örökkévaló vagy folyamatos időt. Brand (2001) alábbi kéregábra modelljének héjszerkezetén, ahogy az 1. ábra is jól szemlélteti, egymáson mozognak a lemezek. A mag, a természet szintje állandó és adott, fölötte azonnal a kultúra következik, a maga lassú mozgásával, ami lassú változást jelent. Minden más civilizációs jelenség csak erre épülhet és ebből táplálkozhat, s lesz rétegenként gyorsabban mozgó, változó. Minél feljebb haladunk a lemezeken, az örökkévaló időből eljutunk a rövid, szinte pillanatnyi időig, s ezzel párhuzamosan a „hosszú most” értéktől a gyorsan változóig. (1. ábra)

1. ábra

Brand világóra-modelljének kéregábrája

(Forrás: Brand, 2001, p. 42)

Ebből következően is elmondhatjuk, hogy a kultúra az időben mélyen gyökerezik, ezért ősi látásmódot, törvényeket őriz meg, mondhatni, az emberi együttélés legáltalánosabb rendszerét. Ennek érvényesítése, megélése azonban csak valamilyen térben lehetséges.

A tér fogalmát sem egyszerű meghatározni, hiszen az ókortól kezdődően az folyamatosan változó, ráadásul többféle szempontból is megközelíthető. Leegyszerűsítve az Arisztotelész által meghatározott filozófiai tartalom szerint a tér a „testeknek egymáshoz való viszonyából származó létmozzanat”. Az idealizmusban már a gondolkodó emberhez kötöten jelenik meg a tér, amely csupán szemléleti mód, a skolasztika viszont egyszerre fizikai és logikai formának tekinti, Descartes pedig a matematikailag leírható anyag valóságát hangsúlyozza. A fizikában Einsteinig a Newton-féle hosszúság, szélesség és magasság szerinti kiterjedés a tér lényege. Szakrális értelemben a vallások is említik a tereket: elkülönítik a szent és a profán teret, de mindkettőre bizonyos írott vagy íratlan törvények érvényesek. A szakrális tér az összeszedettség helye, amelyben az ember a saját és a társadalom korlátai és határai mentén ismerheti meg a transzcendenst (Magyar Katolikus Lexikon, 1980/2013). A téri kiterjedés a teremtés időbeli megnyilvánulásának dinamikus változó eredménye, vagyis a tér és az idő szorosan összetartozik. Tehát, amikor a meseelemzésnél a tereket vizsgáljuk, többféle megközelítést is figyelembe vehetünk.

A hagyomány mint jelkép- és normarendszer

A nyelvi alakzatokon, vagyis a népmesei fordulaton túl, melyek tanácsokat, illemszabályokat jelenítenek meg, a mesei tereknek is jelképtermük van, noha gyakran nagyon is fizikai természetűek. Idesorolható az erdőmező, az ég–föld, a part–víz, vagy éppen az épített környezet ellentétpár-

jai: város–falu, kastély–kunyhó. De itt, a tér fogalmánál kell megemlítenünk a Benedek Elekhez is köthető mesekezdesi fordulatot is: „Egyszer volt, hol nem volt” / „Hol volt, hol nem volt”. Ezek az emlékezet-alakzatok, amelyek – bármilyen elvonttá válik is a gondolkodás – valami konkrétéhoz kapcsolódnak. A fogalmak és a tapasztalatok „összjátékát” nevezi Assmann (2018) „az emlékezés alakzatai”-nak, és nagyobb bölcsességet és mélyebb szimbólumrendszert hordoznak, mint első látásra gondolnánk. Különösen akkor, ha kulturális-nyelvi antropológiai megközelítéssel próbáljuk feltárni tartalmukat. Assmann (2018) rámutat arra is, hogy a közösségben (kollektíven) és adott földrajzi térben átélt idő teszi maradandóvá az emlékezést. Így a tér, a helyszín már önmagában is a csoport identitásának egyik szimbólumává válik (ország és haza). De milyen más jelképekkel számolhatunk a mesében?

Nagyon fontos szerepük van a számoknak, mennyiségeknek, a szereplőknek, akik között vannak különleges emberek, vannak hétköznapiak, állatok és túlvilági erővel rendelkező lények, megszemélyesített természeti jelenségek, eszközök, tárgyak, természeti elemek, színek, égtájak, irányok. De a próbáknak, tetteknek is jelképi erejük van.

A népmesei keretek jellemzően megtartják, ráadásul hagyományainkban és a bennük őrzött jelképrendszerekben megfigyelhetjük az ősi népi szakralitás rendjét.

Mivel a kisgyermeknevelés fontos eszköze a mesék világa, ezért a mese élményének átadásához szükség van annak megértésére. A megértésben segít részben a néprajz területeinek megismerése Kósa (2001), részben az antropológiai megközelítés, amely lehet kulturális vagy nyelvi, illetve egyszerre mindkettő.

Az antropológiai módszer tág vizsgálati lehetőséget ad: bevonhatók a kutatásba a gyermeki fejlődés pszichológiai jellemzői, a mesét megalkotó közösségek (nép, nemzet, kultúra) értékrendje, vagyis a magyar gondolatvilág jellemzői, jelképisége. E mesén keresztül a teljes és örök érvényű szociológiai törvények tárhatók fel az emberi gondolkodás alapjaként, a közösség szervezőerejeként, s egyben a gyermeki szereptanulás példájaként.

A textológiai vizsgálatokból kiderül, hogy minden, amit a történelem során megfogalmaztak, világviszonylatban vagy legalábbis nemzeti léptékben jelentős, átfogó értelmű kijelentés, amely sajátos emberi viszonyrendszert is feltételez. Ezen összefüggés jobb megértésének szándéka is hozzájárult ahhoz, hogy az addig elsősorban folklorisztikai kutatásokban használt (Geertz, 2001) antropológiai módszert más tudományterületeken is alkalmazzák. Mivel bizonyos, hogy az emberi élet több mint materiális lét, a fennmaradásért való küzdelem, akár a társadalmat, akár az egyént szemléljük, ezért a mesei mondanivalót korunk gondolkodásának összevetésével ilyen vonatkozásban is értelmezni lehet.

Annál is inkább oda kell figyelnünk a mese által közvetített ősi kultúrára és értékrendre, mert világunk az elmúlt évszázadban nagyot változott. Sőt, Spengler (1922/2021) már e változást régebből eredezteti, és az 1918-ban

és 1922-ben megjelent *A Nyugat alkonya* című történelemelemzésében és jövőképvázolásában hangsúlyozza, hogy az általánostól távol álló merkantil gazdaságpolitika halála a nemzetek, népek lelki jellemzőinek figyelmen kívül hagyásából következik (Spengler, 1922/2021). Markánsan fogalmaz a civilizációt és ezzel együtt korát is jellemezve. Rámutat, hogy az eredetileg tulajdonként értelmezett javak áruvá váltak, a csere áruforgalommal, értéke pedig csak pénzben fejezhető ki. Így a gondolkodásban a javakat felváltja a pénz, ami „anorganikus”, a gyökértelen ember gondolkodása termeli ki. A társadalmi rétegeket értékelve kijelenti, hogy a vidék kultúrája veleszületett, a polgárság kultúrája azonban csupán megfizethető, így a pénz, ha „a birtokot nem tudja kikezdeni, magába a paraszti és nemesi gondolkodásba hatol be” (Spengler, 2011, p. 697). Észreveszi, hogy az ember „a gép [és a pénz] rabszolgája lett,” (Spengler, 2011, p. 145) miközben a „mesterséges világ befonta és megmérgezte a természetet” (Spengler, 2011, p. 146). Az ember tehát a társadalmi folyamatoknak nem irányítója, hanem alávetettje lesz.

A természetes gondolkodáshoz csak a hagyományokból és rajtuk keresztül például a népmesékből leszűrt erkölcsi rendet követve juthatunk vissza, így ezek segítségével kereshetünk válaszokat korunk jellemzőire.

A jelenünk kihívásaira adandó válaszként (Spenglernél is láthattuk) még a gazdasági gondolkodás vizsgálatok is megjelenik az etika, ami az egyéni kapcsolatok, a társadalmi szerveződések viszonylatában még fontosabb tényező, szabályozó erő.

Az antropológiai módszer segítségével feltárható, hogy az élet sajátos kultúra, aminek része a filozófia (ami megjeleníti az életfelfogást, az ember és természet viszonyát, s mindezek értékelését), a gazdaság (ami leegyszerűsített megfogalmazásban az önfenntartó technikák összessége), valamint a társadalmi szerveződés és rétegződés. Ennek a folyamatnak a vizsgálatában, az összefüggések összevetésében eljutunk a bölcelethez, mint gondolkodási alaphoz (Maróth, 1997).

Általánosságban elmondható, hogy a népeknek és sajátos kultúrájuknak a mai életben is megvan a maga szerepe. Sahlins (2010, p. 28) megállapítását idézve „az emberek és a társas helyzetek közötti, a kulturális rendszeren belül értelmezhető összefüggésekről” kell beszélnünk. Így értelmezhetjük narratív szimbólumokként a történetileg kialakult nyugati és keleti kulturális viszonyrendszeren belül a nemzeti jellemzőket, amelyek fő területei többek között a gondolkodásmód, a fentebb már említett kultúra valamint a társadalmi felépítmény. Sahlins (2010) alapján tehát a kultúrának is szimbolizálnia kell azt az egyénre, illetve az egyének meghatározott közösségére jellemző „totemisztikus” (Sahlins, 2010, p. 28) rendszert, ami egyszerre illeszti be egy nagyobb közösségbe, másrészt őrzi egyéniségét.

Ebben segít a nyelvészeti – kulturális antropológia, amely horizontális és vertikális vizsgálatokra, illetve a kettő ötvözésére is alkalmas. Olyan módszer, amely nem csupán a vizsgált területeket írja le, hanem azt a teljes élet kontextusába helyezi, vagyis központjában az ember áll.

A világunk komplexitásából és a fentiekből következően a mesei szövegek, mint a társadalmi erkölcsrendszer, illetve a szimbólumként megjelenő alapfogalmak értelmezései a nyelv és a gondolkodás összefüggésében megmutatják a társadalmi változásokat és a közvélekedés jellegét is. Mivel a mesélés történetmondás, ezért néhány szóban meg kell említeni a narráció fogalmát és szerepét. A narráció kifejezés elsődleges jelentése maga az elbeszélés. A kulturális enciklopédia (é.n.) szerint a narráció az ügy, a téma részletes kifejtése. Grice (2011) szövegszerkezési kritériumai pedig – a klasszikus elméletet felújítva – az elbeszélés rövidege, a világos fogalmazásmód és valószínű dolog megnevezése. Az elbeszélés szöveg szervezésekor figyelembe kell venni azokat a kérdéseket, amelyeket esetünkben a szövegvizsgálatoknál éppen a jelentés-értelmezés felől teszünk fel. Mit jelent a szó? Létezik-e az, amit jelent, s annak milyen jellemzői vannak – esetünkben: milyen szimbólum? Magának a szónak – ezen keresztül a szövegnek – miféle jellegzetességei vannak? Milyen indítóokot lehet megnevezni, s annak mik a következményei? Melyek a témával rokon vagy ehhez hasonló illetőleg ellentétes fogalmak?

Az *Idegen szavak és kifejezések szótára* (Bakos, 1983) három jelentéscsoportot határoz meg. Első jelentésként az elbeszélést, elmondást hozza; második értelemben az eseménysor egymásutánját jelöli meg; harmadikként pedig a történet elbeszélésének aktusát.

A narráció, vagyis a közlés az emberi lét velejárója, és mint azt már az eddigiek során is láttuk, sokkal több információt hordoz, mint amit a szöveg felszíne mutat. Hordozza a történeti jegyeket, vagyis az elbeszélés előtti és az elbeszélés korában létező kulturális és erkölcsi elvárásrendszert, logikát. Ahogy White (1996, o.n.) megjegyzi: „az elbeszélés távolról sem csupán egy kód a sok közül, melyeket egy kultúra a valóságról szerzett tapasztalatok jelentéssel való felruházására használ, hanem olyan metakód, emberi univerzálé, melynek segítségével a kultúrák közölni tudják egymással egy közösen átélt valóság természetéről szerzett élményeiket”. Felhívja a figyelmet arra is, hogy a modernitásig (a 20. század elejéig) a „narrativizált diskurzus a morális ítéletalkotás céljait szolgálja”, tehát tanító, értékalkotó, értékmérő funkciója is van, tapasztalatokból leszűrt bölcsességet is hordoz. Ilyen értelemben is narráció a mese.

A Bettelheim (2013) által felállított pusztán pszichológiai és a Propp-féle (2005) morfológiai felosztás mellett a mese mint történetmesélés, valamely megtörtént eseményt emel példává, próbálja megmagyarázni az egyénnek és közösségnek, akár a népnek a világban megszerzett vagy vélt helyét, ezen felül jelképekbe sűrítve tovább örökíti a közösség erkölcsi, társadalmi és szakrális rendjét. Ezek a szimbólumok alkotják a történet magvát, ami köré sajátos rendszerű kibontó formai eszközt, asszociációs hálót fonnak. Ezt a jelenséget különböző korok értelmezői másként magyarázzák ugyan, de ezekben a magyarázatokban gyakran csupán árnyalati különbségek vannak. Pléh (2015) számára az első értelmezési fok a narratív sematizáció, amiben a „sztorik” intencionális sémákba szervezik az élményt. Két fő terület kapcsó-

lódik ebben össze: a pszichológiai, amely a „valamiről való tudatra” fókuszál, és a filozófia, melyben a gondolatokat szándékoltan irányítjuk bizonyos objektívációkra. Pléh (2015) felosztásában a második fok az emberi viselkedésekről és cselekedeteikről tanító narratív szocializáció.

A csoportazonosság tehát valamiféle narratív azonosságot is jelent, amelyben a történeti folyamat során a közösség által megalkotott szövegek és jelképtípusok megalapozzák a csoportazonosságot és összetartozást, így lesznek a nemzeti jellemzők alapjai. Az, hogy a nemzeteknek van-e sajátos karaktere, különösen a 19. és 20. század gondolkodói foglalkoztak. Például Karácsony Sándor, Szekfű Gyula, Prohászka Lajos, Lükő Gábor, Németh László, Szabó Dezső, Hamvas Béla, hogy csak néhányukat említsük (Frang, 2018).

Lükő Gábor A magyar lélek formáiban a 20. század elején tomboló történelmi viharok között és után keresi a kapaszkodókat a műveltségben, ezzel párhuzamosan a magyarság helyét és szerepét. Olyan erkölcsi és kulturális jegyeket kíván láttatni, amelyek szerinte meghatározzák a magyarság értékrendjét, szereptudatát. Nála a néprajzi vonatkozásokban is a nemzeti karakter jelenik meg, amihez kulturális színesség, teremtő erő kapcsolódik. Leírásában a magyar ember kétféle beszédmódot alkalmaz: a művészi beszédet (népmesék, népdalok, siratók, regölések, rigmusok stb.) és a köznyelvi, hétköznapi beszédet.

Bár pontosan látja, hogy az egyes magyarlakta területek embere különböző, ahogyan nyelv- és észjárásuk is, mégis úgy véli, hogy a magyarság gondolkodásbeli jellegzetességei általánosan leírhatók. És ezek különböznek az európaiaktól. „A magyar ember számára a tér határtalan, az idő időtlen (...) A magyar ember soha nem siet, mert nem veszi észre az idő múlását, s művészetében sem méri az időt (...) Az európai ember akkor is siet, amikor mulat” (Lükő, 1942, p. 292). S bár a leírás a 20. század eleji szabad parasztgazdára lehetett jellemző, Lükő leírásából kitetszik, hogy a tér határtalansága, az idő időtlensége, ez az ázsiai-sztyeppe szemlélet ezer év után is jellemző a magyar parasztra. Ezért is van gazdag folklórkincse.

Lükő nem vizsgálja külön a természeti, társadalmi, demográfiai, szociális hatásokat, ahogyan a technológiai és a műszaki újításokat sem. Számára a hagyományok hordozzák azt a belső értéket, amelyből a magyarság felépül, s szerinte a materiális vonulatnak is ezt kell kifejeznie. A belső adottságokat nem képes semmilyen külső erő alapjaiban megváltoztatni, tehát az embernek magához kell idomítania a környezeti tényezőket. Ezt állítja, amikor a fenti területekről leszögezi: „A nyelvi és gazdasági technika formáinak nem fizikai, földrajzi, hanem lelki tényezők szabnak határt” (Lükő, 1942, p. 325). Az ősi paraszti világ és a polgárosodott társadalom ellentétét is megmutató tudós kutatásának célja a még elérhető érték mentése, rokonítása volt. Lükő egyetlen utat látott: a haladás és a hagyományörzés antagonizmusának feloldását.

Amit Pozsgai Péter (2010, o.n.), a Lükő hagyaték gondozója egy interjúban kiemelt, számunkra a 21. században is követendő példa lehet: „Lükő

Gábor arra hívja fel figyelmünket, hogy csak saját kultúránkat értve tudunk kiteljesedni, és ezt nem gyömöszölhetjük indogermán tipológiákba, avagy hamis zenei skálákba.”

Jankovics Lükőhöz hasonlóan értelmezi, de egyúttal árnyalja is a paraszti kultúrát: „A paraszti világ sajátos módon különbözött a nemesitől és a polgáritól. A falusi munkamegosztásban a művészi szinten űzhető tennivalók egyik része (szövés, hímzés, pingálás, írókázás) a nők dolga volt, másik része (faragás, bőrmunka, korongozás, kovácsolás) a férfiaké. Egyes műfajok mindkét nemé (mesélés, ének, tánc, zenélés). A művészi színvonalat nem az alkotó neme, hanem rátermettsége határozta meg. A nőknek nem a férfiakkal kellett versengeniük, hanem egymással.” (Jankovics, 2015, p. 72).

Terek és jelentésük a *Jankalovics* című népmesében

1–2. kép

Benedek Elek: A magyar mese- és mondavilág 1894-es kiadása

(Forrás: saját fotó)

Gaal György 1857-es három kötetes Magyar népmese gyűjteményének mai kiadása

(Forrás: saját fotó)

A mesei terek bonyolult rendszerére és jelentésére jó példa a Jankalovics című népmese, így a továbbiakban ezen keresztül érezhetjük meg a mese ősműveltségét és nevelő erejét.

Maga a mesekezdés (Gaalnál „Egyszer volt”, Benedeknél „Egyszer volt, hol nem volt”) összemossa a teret és az időt, így az ősiségbe mutat. Solymossy (2017) a nyelvi alakzatot a keleti őshazából eredezteti. Az egy maga az eredő, a kezdeti pont. Vagyis a mese története nemcsak bizonytalan időt jelent,

hanem azt is, hogy az a Kezdettől a mindenkori Végig, az idők végezetéig érvényes erkölcsi rendet jeleníti meg.

Hogy megértsük a terek jelentését a mesében, röviden foglaljuk össze a történetet, összehasonlítva a Gaal-féle és a benedeki szöveget!

Az alábbi ábrán négy nagy csoportba szedtem a legfontosabb ismérveket. (1. táblázat)

1. táblázat

Gaal György és Benedek Elek meseszövegének főbb pontjai

	Gaal György 1812–1822 között gyűjtötte (felt.)	Benedek Elek (1860-1895 között)
terjedelem	hosszú	rövid
szerkezet	A benedeki történet + első részben: a három lány és a királyfi	Szüléstől az igazságtételig (harmónia, ősi rend)
Próbák (horizontális)	5 égtáj, 5 féle dolog: vár, sátor, híd, alma(fa), vessző;	3 égtáj, 3 dolog: vár, alma(fa), vessző
Próbák (vertikális)	3 szint: középső, alsó, felső világ	3 szint: középső, alsó, felső világ
Elemek	5 + 1 elem (tűz, víz, föld, fa, fém) + levegő	

A fenti táblázatban csoportosítottam a szereplőket, sorra véve a család tagjait, majd a környezetet. A tanulmánynak nem témája a szereplők jellemzése, néhány fontos vonásukat azonban ki kell emelnünk. Két csoportot hozhatunk létre a fő- valamint a mellékszereplők felsorolásával.

A Jankalovics című mese főszereplője valójában nem Jankalovics, a címadó figura, bár szerepe meghatározó a mese történéseiben. Ő az, akinek a segítségét ki kell érdemelni, és ő az, aki a történet folyamán egyengeti, segíti a gyermekeket a rájuk rótt próbáknál.

A legfontosabb főszereplő az aranyhajú ikerpár. A fiú és a lány nevét nem ismerjük meg, a történet szempontjából ez nem is lényeges, hiszen éppen az anonimitás által válnak általános típusúvá. A kettő, mint jelképes szám, az egységet, teljességet, az egy két oldalát, a szoros összetartozást mutatja.

Amennyiben a próbákat értelmük és helyszínük szerint horizontálisan és vertikálisan is megvizsgáljuk, láthatjuk, hogy a vízszintes irányban öt égtájjal találkozunk. Az égtájakat a színek és az irányok mutatják. Meglepő az ötös szám, hiszen a tudomány négy égtájat határoz meg. Azonban, ahogyan azt Jankovics és munkatársai (1990) leírják, a keleti gondolkodásban az ötödik a négy égtájat összekötő egyenesek metszéspontja, maga az eredő, amely egyben a világ köldöke, ahonnan a szakrális terekbe lehet átjutni: a profán világból az alsó és a felső világba. E helybe gyökerezik maga az életfa, mely a magyar hagyomány egyik legfontosabb jelképe, motívuma.

Természetesen a mesei metaforák a Jankalovics című mesében is jelen vannak. Így a számok, mennyiségek, a jellegzetes szereplők, közöttük a különleges gyermekek, a hétköznapi emberek, sárkányok, ősz öregember (Isten), Jankalovics (táltos), banya (gonosz lény), Világvámja (valós és mítikus egyszerre), a cselekmény és a mondanivaló szempontjából egyaránt fontos fordulópontok, tettek, valamint a természeti elemek. A tűz a színekben is megtalálható jelképesen, vagy egyes mitológikus alaknál (arany – nap, sárkányok tüze). A víz (kút, tengerek), a föld, a fa és a fém (aranyvessző) Belső-Ázsia öt alapeleme, amelyhez a nyugati gondolkodás levegő eleme, a szél is hozzákapcsolódik (lásd Jankovics et al., 1990; Magyar, 1995).

Megjelennek az anyagok, például a bőr, a selyem, illetve az állatok, mint például a ló/paripa, sárkány, de az élelmiszerek is, mint például az alma vagy a kenyér és a pogácsa, az életet jelképezve.

A helyszínek között egyaránt megtaláljuk a természeti környezetet (hármas üveghegy, tengerpart, kenderföld stb.) és az ember által épített környezetet (város, kastély, a molnárék/halászház egyszerű hajléka, sátor, híd).

A Gaal-féle lejegyzés bevezetésében a királyi városon kívül ismerjük meg a három hajadon bölcsességét. Mindannyian az emberi lét más-más területét képviselik: ketten a test mindennapi szükségleteit tartják fontosnak, a harmadik viszont az élet lényegét, a megszentelt születést: „szülne két aranyhajú magzatot”, megadná az élet csodáját. Az, hogy megjelenésük nem a várban, tehát nem a király közvetlen uralma alatt van, éppen az általános, mondhatni, nemzetek feletti, ősi erkölcsi rend alapját jelképezik, hiszen kívül esnek a téren és időn. Az aranyhajú ikrek megmentői és felnevelői, a halász illetőleg a molnár és felesége szegényes környezete a világi hívságokról a lélek gazdagságára hívja fel a figyelmet. Ők a gondoskodó időszak jelképei.

Az úton az itt kapott szellemi, lelki és anyagi kincsekkel kell jól bánniuk. Mivel megfelelően viselkednek az útjukat keresztező emberekkel, jól oldják meg a számukra erőpróbaként is előforduló helyzeteket, így visszajutnak szülővárosukba.

Szülőhelyükön alapozzák meg jövőjüket, így annak gazdagsága, a megszerzett anyagi és szellemi javak a teljes emberré válás lépcsőit jelentik.

A három koldus is útközben jelenik meg, amikor a gyermekek vándorolnak, hogy megtalálják vér szerinti szüleiket. Az út összekötő téri jelenség: a kiindulási pont és a cél között húzódik. Egyúttal a részvét, a segítőkészség és az önzetlenség próbatételeinek helyszíne is. Ezek azok a tulajdonságok, amelyeket a gyermekek nevelőszüleiktől tanultak, tehát a legfiatalabb korokban sajátítottak el. Ez a családi nevelés egész jövőjük alapja, hiszen ha elbuknak a próbákon, nem érik el céljukat. Út közben derül ki a két gyermek számára, hogy az emberek iránti szeretet olyan kincs, ami szétosztható, mégsem fogyatkozik. Az út emellett az emberi életet vagy annak egy szakaszát is jelöli. Mai korunk embereinek az életút jobbára csak a születéstől a halálig tart, sztyeppe-i őseink hitvilágában azonban csupán időszakos tér, amely a test és a lélek fejlődési helyszíne, hogy a halált követően átérjenek a túlvilágba.

Az út szavunk az egyik legrégebben fennmaradt szórvány nyelvemlékünkben, a Tihanyi Apátság Alapítólevelében, 1055-ből maradt fenn. Első és feltételezhetően legősibb jelentése nem egyszerűen a térnek az a csíkja, amely két végpontot köt össze, és amelyen gyalog vagy valamilyen szállítóeszkővel haladunk, hanem vízfolyás, csatorna illetőleg földnyelv, de nyom (csapa) is (TESZ, 1967/1995). Tehát egyszerre a vízhez és a szárazföldre is köthető. A további jelentések valaminek az elérési módját, illetőleg a cselekvés normák által megszabott rendjét adják. Származékai tehát nemcsak átvitt értelműek, hanem jelképek is.

Az utazás, úton haladás teret és időt jelképező cselekvés. Az út a népi szimbolikában maga az emberi élet, az időben elért fejlődés, változás, az emberi bölcsesség megszületése, a lélek útja is egyben. A szoláris mítosz- és mesehősök asztrális útja pedig a Nap és a Hold, valamint a világmindenség mozgását jelképezi.

2. táblázat

Hely, idő és eszközök a két mesében

Hely		Eszköz, tett	
Gaal Gy.	Benedek E.	Gaal Gy.	Benedek E.
3 szint: alsó, középső és felső világ		próbák és viselkedés	
város	∅	Kenderföld kender–ruha, 3 esztendő kenyér – 4 esztendő két aranyhajú gyermek	∅
város – (királyi lak)		banya+lánya: 2 gyermek, > ládába, vízbe teszik; > 2 kopókölyök	
vidék (otthon)		láda: ikrek aranyalmával	∅
		korsó, víz	
		3 pogácsa, 3 máriás	
úton		önzetlen segítség a rászorulón	
		jutalom	
		segítő	
város királyné bivalybőrben a földbe ásva, a templom előtt		3x mennek a templomba	1x mennek a templomba
		királyi vacsora: ajándék-ígéret – föld	
		1 fertályóra – cigánykerekezés – 399 mérföld	
1. próba: Forró-tenger		aranyvár	
2. próba: Veres-tenger		aranysátor	24 arany almafa
3. próba: Jeges-tenger	∅	arany-híd	∅

Ø	Fekete-tenger	Ø	Világvamja legmagasabb hegynél magasabb, 2 szája
4. próba: Zöld király birodalma	Ø	24 aranyalmafa	Ø
5. próba: Fekete-tenger	Ø	1 muzsika fa 1 ága	Ø
		399 esztendeje nem látták egymást	
város (az ifjak várának terme)		399 karszék	Ø
		1 üres karszék	2 ugráló szék
		el valahova	pokol tornáca
		leleplezés visszahozzák a királynét visszaáll a természetes családi rend	

Földrajzi helyszínek és jelentésük a Jankalovicsban

Földrajzi helyszíneknek tekinthetjük a Benedek Elek által közreadott mese kezdő formulájában „Egyszer volt, hol nem volt, az Óperenciás-tengeren túl, a hármás üveghegyen is túl” (Benedek, 1913, p. 234) szereplő Óperenciás tengert és a hármás üveghegyet. Az Óperenciás tenger kifejezést a *Magyar Néprajzi Lexikon* (1977) szerint a Császári és Királyi hadsereg magyar katonái hozhatták be a köztudatba, mint a nagy víz fogalmát. Számukra az Ober Enns tartomány közelében lévő salzkammerguti tavak jelentették a nagy vizet, s mivel ez az elem az ősi hitvilág fontos része, így nem volt nehéz szervülnie a népmesékbe. A víz a népszokások rítuseleme, hiszen tisztító, újjáélesztő, gyógyító erőt tulajdonítottak neki. A térkijelölés a szinte elérhetetlen messzeséget mutatja, amely ilyformán egyszerre általánossá és mitikus helyszínné válik. Ahogyan az üveghegy is, szintén a K.u.K időszakra visszavezethetően, ugyanis a magas havasok jeges csúcsai valóban üveggé csilloghattak a magyar bakák szemében. Magasságuk az égbe mutat, így nem csak horizontális, de vertikális mesei távolságra is utal. A magasság, az orom amúgy is tiszteletet parancsolt eleinknek, hiszen a magasság égbe mutató. Etimológiailag a kiemelkedés, orom jelenik meg az úr, ország (ország) szavunkban is (TESZ, 1967/1995; CzF, 2003), vagyis a földi világ az égi leképeződése. Ha ehhez hozzátesszük a hármás üveghegy kifejezést, akkor a hármás kiemelkedésre, szláv jövevényszóval halomra (TESZ, 1967/1995) gondolva ősi jelképünkre is gondolhatunk, vagyis a címerünkben is megjelenített hármás halomra a kettős kereszttel. A három összefonódó kiemelkedésből a középső egyúttal a világ köldöke, amin a kettőskereszt egyszerre az apostoli kettőskereszt, s a világfa maga, vagyis a táltoslétra. Ráadásul az egy rovásjelünk (eGY) is fa, létra alakú. (2. ábra)

2. ábra

eGY rovásjel

(Forrás: saját rajz)

Ugyanez a létra látható az alábbi képen, mely az énlakai unitárius templom mennyezeti rovott kazettáját örökítette meg. A készítője fontosnak tartotta a székely motívum mellé odafesteni az unitárius jelmondatot: „Egy az Isten”, melynek első rovásjele a fentebb említett „kettőskereszt”.

3. kép

Az énlakai templom rovásos kazettája

(Forrás: saját fotó, 2017, p. 32)

Mesénkben az öt sztyepei égtáj együtt szerepel. A Forró-tenger a Délnek nevezett égtájunkat jelöli, mely ősi sztyepei szóként egyszerre jelöli az égtájat és a napszakot, amikor a nap a legmagasabb pontján áll (TESZ, (1967/1995; Cz-F, 2003). Nem véletlen, hogy az aranyhajú ifúnak ide kell mennie Jankalovics segítségével, hogy elhozza az aranyvázat. A Veres-tenger a Nyugatot jelöli. Képiségében is a lenyugvó nap vörös színét adja vissza. Nem véletlenül, hiszen a nyugat szavunk a napnyugatból egyszerűsödött, s mindenképpen jelzi, hogy a nap lementével is összefügg. Ezért lehet az arany szín is mögötte, hiszen az a nap, az uralkodás és az Isten színe (lásd Napba Öltözött Asszony) egyaránt. A nap isteni ereje nem csak a szóbeli (énekek, imák) népi hagyományokban, hanem annak fizikai, képzőművészeti megformálásában is tetten érhető. A csíksomlyói kegytemplom középkori szobránál Mária alakja mögött a nap sugárzik, ahogy azt az alábbi kép is mutatja.

4. kép

A csíksomlyói kegyszobor

(Forrás: saját fotó)

Az isteni tér ereje miatt kell innen elhozni az aransátrat aranyláncokkal, aranyoszlopokkal, hogy színükben is ezt az erőt vigyék tovább majd a testvérpár életébe. Az Észak megjelenítője a Jeges-tenger. S bár észak szavunk az éjszaka a nap legsötétebb része annak „szakadásáig” (vagyis reggelig) jelentős régi szóösszetételünkből ered, mégis az arany szín kötődik hozzá, mutatva a világosság-sötétség egymást szükségszerűen felváltó meglétét, az egységét, ami ősi gondolkodásunkban is meglelhető (két fél alkot egy teljes egészt). Épp ezáltal kell innen elhozni az aranyhidat.

Sajátos égtáj a Zöld király birodalma, hiszen eddig a tengerek jelképezték a térben az irányt. Itt viszont egy ország jelenik meg a Kelet jelölőjeként, ráadásul a zöld szín szimbolikájával, hiszen ez a tavasz, a megújulás és az új(ra) sarjadó élet jele. A tavasznak, a természet megújulásának, a növekvő életnek a kifejezője. Egyszerre jelenti a termékenységet és a halhatatlanságot, a fiataltságot illetve az átmenetet, egyúttal az égi és földi keveréke is. A keresztény szimbolikában a remény színe. A színszimbolikában számon tartják negatív jelentéseit is, mint például a tapasztalatlanságot, féltékenységet, a mérget, a gonoszt (lásd a sátán zöld szeme), azonban a mesénkben hozzá kötődő aranyalmafa egyértelművé teszi a pozitív jelentést.

A Fekete-tenger, bár konkrét földrajzi meghatározás, mégsem hagyományos égtáj jelölő. Mint fentebb már mondtuk, a sztyeppe népeknek egy ötödik irányuk is volt, ami magát a föld köldökét, az eredőt, az életfa vagy táltoslétra helyét jelölt ki. Ez a Nadír, vagyis a lábunk alatti világ felé mutató irány, a Föld belseje. Ezt őrzi a legveszedelmesebb lény, a Világvámja, s azon átkelve még a legtöbb sárkány is. Innen kell elhozni a muzsikafaágakat. Ehhez a próbához sem az aranyhajú ifjú, sem a segítője, Jankalovics képességei nem elegendők, így újabb segítőre van szükség: az öreg Jankalovicsra. Gaal

György meseközlésekor vagy hűen ragaszkodott adatközlőjéhez, s ezért jelentette meg a sztyeppei gondolkodás „öt” égtáját, vagy maga is ismerte ezt a felfogást. Benedek Eleknél csak három égtáj jelenik meg, de a legfontosabb megszerezni valók (aranyvár, aranyalma, zengő ágak) nála is fellelhetők.

A térben az irányok és az út, a környezet ismerete a sztyeppe népek világában elengedhetetlen volt, hiszen a mindennapi életükben, a nagyállatok legelőről legelőre hajtásakor vagy éppen a kereskedelmi utakon közlekedve, esetleg harcok közben élet-halál kérdésévé vált, akár lóháton, akár gyalogosan.

A Gaal-féle lejegyzésben a három aranyhajú leányt a királyfi a kenderföldön látja meg. Hajuk színe a kiválasztottságot jelenti, azonban az a fizikai tér, ahol vannak, az izzadságos munka helye, hiszen nem csupán a kender ültetvényt kell gondozni majd learatni, de a szálakat fáradságos munkával kell előállítani. A Magyar néprajz című könyv (Balassa & Ortutay, 1980) több finomságú, több egymást követő tilolást is felsorol, majd a gerebenezést, a guzsalyazást, a fonást és a szövést, s csak ekkor jutunk el a vászon alapanyagig. Így a helyszín a gondoskodás, a szorgalom jelképe is (Balassa & Ortutay, 1980).

A földrajzi helyszínek közül kiemelkedik egy sajátos jelenség, szereplő, a Világvámja. Maga a szó is többet jelent önmagánál. Az, hogy a világot vámolja meg, transzcendenssé teszi, különleges erővel és szereppel ruházza fel. Ő áll ott kapuként az utolsó próbánál, s hozzá eljutni is nehéz, s majd hőseink, átérve rajta, még mindig újabb akadályokkal találkoznak, mielőtt visszatérhetnének a Világvámján saját országukba. A Világvámja tulajdonképpen összeköti a két (földi és szellemi) világot. A szüleit kereső ikerpár fiú tagja csak a fizikai-lelki fejlődés után juthat a szellemi fejlődés szintjére. A Világvámja látszólag akadály, szerepe azonban ennél több. Aki rajta kétszer is átjut (odavissza), az méltóvá válik a harmonikus, tiszteletre méltó felnőtt életre.

5. kép

Világvámja (Forrás: Magyar, 1995, p. 998)

A Világvámja alapvetően egy megszemélyesített természeti képződmény, gátló erejében is segítő, tanító funkciójú attribútum. A leírás alapján barlang-

nak foghatjuk fel, amely a hegy belsejében fut végig egyik oldalról a másikra. A mese alapján a történetet egymásra hagyományozók (Felvidéken, Erdélyben) jól ismerhették a hegyek veszélyeit, különösen a barlangokéit, s ezen tapasztalatok alapján formálhatták meg a Világvámját. Már maga a hegy is az emberi világot az égi világgal összekötő jelkép (orom/oru). Egyúttal a barlang, ami átjáró, nyílás is különböző világok között (emberi-szellemi, földi-égi, ismerős-ismeretlen). Jankovics és munkatársai (1990) szerint a Tejút hasadéka: égi és földi világ összekötője, amelyen csak a beavatottak képesek közlekedni.

A mesei képzetben a hasadék kétarcú, emberi ábrázattal. Így a kettős arcú (Janus) ókori istenséghez is kapcsolható, mely nem csupán kétféle tulajdonságot testesít meg, hanem két irányba is néz, tehát kettős tudatú.

6–7. kép

Janus-arc és székykapu

(Forrás: Magyar, 1995, p. 999; p. 215)

Ugyanolyan alakú, mint Magyar Adorján (1995) leírásában és értelmezésében a székykapu. Magyar Adorján szerint azért van két arca a székykapunak, mert a külső és belső teret köti össze, s ezért is van rontáselhárító szerepe a küszöb alá helyezett talizmánnak, amely az ártó szellemeket tartja távol az udvartól, háztól.

A Világvámja szóösszetétel. A második tag, a 'vám' kifejezés a régi gondolkodás szerint nem uzsoraszedésről szól, hanem az átjáró használatért kiszabott penzumot veszi el. A vámolás helye régebben hágóknál, gázlóknál, hídnál, határokon, vagyis szárazföldi és vízi átjáróknál volt. A vámolás az arra vitt áru utáni adó beszedését jelenti, ami nélkül a kereskedők, utazók nem kelhettek át. A kereskedői, szállítói csalást különböző módon büntették. Esetünkben a vámtétel szigorú, élet-halál kérdése. A hős saját életét veszélyeztetheti, ha nem tud megfelelni azon feltételeknek, amelyeket a világok átjárója megszab.

De miért van szükség Világvármjára ebben a mesében? Mert mint látni fogjuk, az utolsó próbán nem a léthez szükséges dolgokat kell megszerezni, hanem a luxushoz tartozót. Ennek elérése tehát természetesen sokkal nagyobb testi-lelki-szellemi erőfeszítést követel. Mivel a Világvármja egyszeri és megismételhetetlen, s esetünkben a két, általában halandó számára oda-vissza átjárhatatlan világot köti össze, így természetes, hogy ennek az átjárónak az összeomlása, megszűnése egy új világrendben szükségszerűség. A Világvármja eltűnése (széllé változása) egyúttal a hős sikerét, bátorságát, a rossz akadály fölötti győzelmét is jelenti.

Építmények

A tér kapcsán meg kell emlékeznünk a templomról illetve a templom előtt földbe ásott királynéről. A templom, az Isten háza, szakrális hely. Tornya az égbe mutat, mely az oltárra helyezett kereszttel ugyanolyan könnyen beillesztkedhetett őseink vallási tradíciói közé, mint Szűz Mária alakja. Hiszen ugyanúgy összekötő kapocs a földi világ és az ég, az isteni szféra között, mint a táltoslétra az ősi hitvilág többosztatú világánál. Látszólag anakronizmus és abszurd a királynét éppen a templom előtt félig földbe ásatni, hiszen a templom a megszentelődés helye, ahová csak tisztán (tisztá lélekkel) lehet belépni, s nem mást megalázó viselkedés árán, ahogyan azt a mesében látjuk. A király ugyanis megparancsolja, hogy a megszegyenített feleségét mindenkinek, aki bemegy a templomba, le kell köpnie.

Ha e képet kibontjuk, akkor elsőnek a templomról kell szót ejteni. A *Magyar Néprajzi Lexikon* (1977) több jelentést is megkülönböztet: egyrészt egy-egy közösség gyülekezetének kultusz helye, amelyet régen egyháznak, Istenháznak neveztek. A *TESZ* (1967/1995) szerint a régi szavunk összetett szó, első tagja az egy, amelynek így változata is ismert. Ez az 'id' alak a 'szent', 'megszentelt' jelentésű régi magyar szavunk (lásd idnap/ünnep). A templom kiemelkedő helyre épült, ahogyan a korábbi idők hitvilágában is a megszentelt helyek fáknaál, ligetekben, forrásoknál illetőleg magaslatokon voltak. A régi magyar faluszerkezetben a templom központi helyen állt, köréje emelték a legfontosabb középületeket, és a jobbmódúak is igyekeztek a templom közelében építkezni, így helye meghatározta a falu vagy város képét. Mivel a középpontban állt, a legfontosabb események is a templom előtti téren történtek: az ítélezés, a kihirdetés vagy éppen a piac.

Az Istenházához tilalmas hiedelmek is kapcsolódtak. A *Magyar Néprajzi Lexikon* (1977) e tilalmak közé sorolja a káromkodást a templom mellett, a templomban nem volt szabad köpni, mert a tilalom megszegése bajt von maga után.

A templomok titkos mágikus cselekedetek (például napvarázslás, esővarázslás) és a népi gyógyászat egyes tevékenységeinek színhelyei is voltak.

Az ítélezést követő ítéletvégrehajtás helyszíne mesénkben a templom előtti tér. Gaal meséjében csupán a templom elé vetteté a király feleségét

bivalybőrbe burkolva, Benedek azonban ugyanúgy írja le a büntetést, mint az iszlám államokban ma is meglévő megkövezést (Lukács, 2010): az elítéltet nyakig vagy derékig beássák, majd meghatározott méretű kövekkel halálra dobálják. Benedeknél azonban a köveket (ahogy Gaalnál is) a leköpés helyettesíti.

A királyné tehát szinte megsemmisül a büntetéstől, hiszen férje bizalmának és szeretetének elvesztése mellett megszűnik az alattvalók tisztelete is, ráadásul gyermekei is eltűntek számára. A templom előtti tér tehát esetünkben a pusztító megalázás helyszíne. Ugyanakkor nem feledkezhetünk meg egy részletről, amely árnyalja a büntetést: a bivalybőrről.

A *Magyar nyelv értelmező szótára* (1952/1962) Jókait idézve mutatja be a bivalybőr védő erejét, amikor a vért készítését ismerteti. A bivalybőr a legkeményebb természetes bőr, amely nem nedvesedik át (még a sóbányászok is az aknanyílásokat bivalybőrrel befedve védekeztek a vízbetörés ellen), és a külső mechanikai hatásoknak is ellenáll. Így tehát mindkét mesegyűjtőnk bennhagyta a történetben ezt a részletet, s bizonyára tudatosan. Hiszen így a bivalybőr védte a királynét, s bár a lába az alvilág felé mutatott az ástott gödörben, fizikai helyzete és a bőr védelme reményt adott a kiszabadulásra. Ráadásul az állatkoponyát és annak bőrét eleink a lélek szállásának tartották, a bőrbe öltözés az állat erejének átvételét is jelentette (lásd táltos) (Néprajzi Lexikon, 1959/1962; Andrásfalvy, 2014).

A ház ősi szavunk, első fennmaradt előfordulása a *Halotti Beszédből* (1195) való, lakóhely értelemben. Alig telik el száz esztendő, s már a kódexekben 'épület, szoba' jelentés is megtalálható. A *TESZ* (1967/1995) szerint az alapalak sátrat vagy földbe vájt épületet nevezhetett meg, s korai szóbokraiban a haza már mint ország, szülőföld is szerepel. Az, hogy a magyarság sztyeppi életében is jelen volt, bizonyítja az a kultúra, amelyről Sudár Balázs és Petkes Zsolt 6 kötetes sorozatban (2016-2018) – a viselettől a műveltségig – eleink életét ismertetik, illetőleg többek között Kiszely (2000), Csajághy (1998, 2012) írásai is bizonyítják. A ház tehát az otthon, a mindennapi élet helye és tere, tudatosan felosztva és berendezve. Egyszerre profán és szakrális tér is, hiszen helyet kapnak benne a mindennapi élet eszközei, mellettük pedig a hitvilághoz kapcsolódó tárgyak is. A házban él a család, ide tér vissza a munkával töltött nap után, itt pihen meg, itt szülik meg az új életet az asszonyok és itt szenderülnek el örökre a betegek, öregek. A ház ily módon életünk legfőbb és legstabilabb helyszíne. Az összetartozást, a jövőbe vetett hitet, a biztonságot jelenti (Frang, 2002b).

8. kép

Farkaslaka, Tamási Áron háza
(Forrás: saját fotó)

9. kép

Jurta Kisberényben (Forrás: saját fotó)

Mint fentebb láttuk, a sátor szavunk is ugyanezt a jelentést hordozza. A sátor és a ház elrendezése a külső térben is meghatározott rendet követ ugyanúgy, ahogyan a belső téré is. A külső térben a rangos előjárók, nemzetségfők szállása áll a település közepén, s körülöttük a rokonsági fokok, illetve hierarchikus rend szerint a közösség többi tagjáé. Az, hogy kör alakú tér a középpont vagy utcák metszéspontja, esetleg egyutcás falu utcájának a közepe, az már történelmi folyamat és a domborzat kínálta lehetőségek eredménye (Andrásfalvy, 2014).

10. kép

Buzsáki parasztház konyhája a tűzhellyel

(Forrás: saját fotó)

11. kép

A kisberényi jurta belső tere

(Forrás: saját fotó)

A sátor vagy a ház középpontjában, ahogyan a buzsáki parasztház konyhájában (ami önmagában is a ház mértani közepe), illetve a kisberényi jurtában

is a tűzhely található folyamatosan égő tűzzel, amely nemcsak melegedésre, ételkészítésre szolgál, hanem az isteni jelenléteket is mutatja. A tűz kioltásának megfelelő rítusa volt, és megfelelő ünnephez kapcsolódott. A keresztény hagyományokban is megtalálhatjuk ugyanezt a jelentést, hiszen az úgynevezett örökmécses a katolikus templomokban szintén az Isten jelenlétét jelképezi.

12. kép

A sopron-brennbergbányai templom belső tere

(Forrás: saját fotó)

Az oltár melletti kis piros fénypont a folyamatosan világító örökmécs, melynek legalább a szentmise idején égnie kell.

A vár első ránézésre eltér az előbbiektől, hiszen általában fontos utak kereszteződésénél, illetve magaslatokon áll, és többszáz éven keresztül védelmi szerepű volt. A történelem során kialakult várak, városok korai jellemzője, hogy katonák állomáshelyeként a király vagy a földesúr felügyelete alá tartoztak. A várakban szolgálók már a középkorban is zsoldosok voltak, tehát nem feltétlenül magyar ajkú katonák, s zsoldért, fizetségért látták el munkájukat. A katonai szálláshelyek mellett csupán olyan iparosok települtek a várfalra, akik az ott lévő várvédők legfontosabb szükségleteit látták el. Így például kovácsok, asztalosok, ácsok. Az alábbi képen szereplő sümegi vár korai történetére is ez volt a jellemző, s az elmúlt évtizedekben megtörtént rekonstrukció is ezt a vonalat erősíti.

13. kép

A sümegi vár (Forrás: saját fotó)

Természetesen a nemesség és az uralkodó saját várat építtetett családjá és udvartartása védelmére is, így alakulhattak ki a várkastélyok. Itt már a kiszolgáló személyzet mesterség-palettája sokkal szélesebb volt, a katonáskodás és a sokféle kézműves ipart űző lakosság, a városok kialakulásában jelentős szerepet játszott. Az elemzett mesénkben is királyi városról szól a történet, vagyis a királyi család és a tágabban vett kiszolgáló személyzet védett lakóhelyéről. Az élet gyakorlati oldala mellett a mesékben a sátor, a ház, a vár többletjelentést hordoz, szimbólummá válik. Alaprajzuk a világ kivételése, egyúttal a társadalmi berendezkedés tükré. Ezt fejezi ki a tájolás és az arányok, ezt mutatja a forma. Valamennyiben a legősibb formákat (kör, négyszög) valamint a vertikális és horizontális irányokat láthatjuk. Ahogy azt már korábban is említettük, a függőleges vonalak a föld és ég összekapcsolódása, vagyis az emberi és az isteni világé, a vízszintes vonalak pedig a térbeli kiterjedést, az égtájak felé haladást, azok összekapcsolását jelzik. Az épületben (akár az ősi sátrakban vagy a régi parasztházakban, ahogyan azt fentebb láthattuk) mindenkinek és mindennek meghatározott helye és funkciója volt, ezáltal minden apró részletükben szimbolikus építészeti jegyeket hordoztak. Az épület mérete birtokosának égi és földi kapcsolatrendszerét, hatalmát is jelezte. A hatalommal a felelősség is együtt járt, hiszen csak így élvezhette a birtok gazdája vagy az uralkodó népének bizalmát.

Talán – többek között – ezért is lesz a mesében a kerethelyszín a királyi vár (város). Itt nőszül a királyfi, itt születnek meg a gyermekek, innen taszítja ki őket a banya, és itt alázza meg a sértett ifjú király a feleségét. A város tehát egyrészt a gazdagságot, az egzisztenciális biztonságot jelöli (materiális lét), másrészt a méltó helyet és a teljes családi egységet, harmóniát, ami a bizalmatlanság, ármány és bosszú miatt meginog.

A molnár vagy halász kunyhója, ahogy már a korábban megfogalmaztuk, a megmentés és a gondoskodás helyszíne, mégis csak ideiglenes. Az ikerpár önálló életének kiindulóhelye. Itt nőnek fel a gyermekek, itt szívják magukba az életben legfontosabb morális rendet, és a kezdeti önálló lépésekhez megtanulják az alapokat, megszerzik a világban való tájékozódáshoz szükséges főbb ismereteket. Itt nem a külső forma, nem az anyagi érték számít, hanem, mivel a kunyhó a szegénység, egyszerűség helye, a belső életre, a lelki harmóniára, a kiegyensúlyozott életre kell koncentrálni. Így lesz az egyszerű kunyhó a spiritualitás jelképe, ahogyan az alábbi összegző ábra is mutatja.

3. táblázat

A megszerzett javak és jelentésük

(Forrás: saját összeállítás)

A helyszínek:

- ✓ királyi vár (város) – kerethelyszín
- ✓ halász / molnár kunyhója
- ✓ út
- ✓ szülőváros – a királyi vár
– saját terület

}
}
}
} gazdagság (materiális javak)
szegénység (spiritualitás)
szegénység (tanulás)
gazdagság (teljes emberré válás)
(önállóság)

A megszerzett javak:

- ✓ földterület (hely, birtok)
- ✓ aranyvár és aranyátor (lakás)
- ✓ híd (kapcsolat)
- ✓ aranyalmafa (étel)

zengő ágak

}
} lét szükséglet

többlet, luxus

Ahogy korábban már a Gaal György és Benedek Elek meseszövegének főbb pontjait összehasonlító táblázatban láttuk, a két mese néhány helyszínben, narratívában és terjedelemben is eltérő. (1. táblázat) Ugyanakkor mindkét mesének a lényegét – elsősorban az aranyhajú gyermekekre koncentrálna – egyszerűen össze lehet foglalni. A legfontosabb megszerzendő dolgok két nagy csoportja a megfelelő szellemi-lelki bölcsességé és a mindennapi élethez szükséges alapvető javaké.

Ide tartozik a körül cigánykerekezett földterület, ami a majdani lakóhely alapja, a birtok. Alkalmas arra, hogy azon otthont teremtsenek, részben lakóhelyet, részben a mindennapi szükségletek előteremtésének gazdasági hátterét, hiszen a földet művelni kell, hogy a munkának gyümölcse legyen.

Az aranyvár maga a lakás, a maga védelmi, kényelmi és összetartó erejével.

A Gaal-féle mesében szerepel a híd, mint megszerzendő építmény. A híd szó az 1100-as évekből fennmaradt nyelvemlékeinkben is szerepel, a *TESZ* (1967/1995) a ma is elsődleges jelentését tekinti az eredetinek, vagyis a folyó feletti műszaki építmény, az út folytatása, kiegészítője. Származékai egyrészt fizikai alakjából, másrészt anyagából következően alakultak ki. Miként az út, a híd is két pontot köt össze, azzal a különbséggel, hogy olyan helyen is átível, amely egyébként akadályt jelent.

Mesénkben a híd a két birtokot köti össze: a gyermekét és a szülőkét. Összeköti a régi helyszínt (királyi várost) az újjal (a testvérek várával), mondhatjuk, a múltat és a jelent. Tehát a fizikai sík mellett az idősíkokat is átíveli. Pszichológiai-lelki értelemben az emberi kapcsolatok kialakításának jelképe, hiszen megújítja a szülő-gyermek kapcsolatot. Ha a kultúrtörténetben tovább ásunk, a bibliai Noé és a vízözön jut eszünkbe. Az erkölcstelenség miatt haragra gerjedő Isten vízözönrel büntette az emberiséget. A vész elmúltával szövetséget kötött ismét az emberrel, ennek jelképeként szivárványt bocsátott a horizontra. Így részben az Isten-ember szövetségének, részben a bűnbocsánat, illetőleg a két világ összekötésének a jelképe lett a szivárvány. A CzF (2003) és a *Pallas Nagy Lexikona* (1897) a bábabukra (bába-bukra) palócok által használt főneve is a szivárványra utal, s ebben a formában a bába értelemben is megjelenő tündér szalagját, csokrát jelképezi. A *Pallas Nagy Lexikona* egyértelműsíti, hogy a népies képzetek legtöbbje valamely felsőbb lény alakjával kapcsolja össze az ebben a térben megjelenő, megfoghatatlan létköri jelenséget.

Egyéb természeti terek és jelentésük

Az épített környezet mellett a természeti tér is egyszerre anyagi és jelkép erejű. A természethez tartozik a megszerzendő dolgok közül az aranyalmafa és külön próba árán a zengő ágak.

A fa „összetett jelentésű, egyetemes szimbólum” (Jankovics et al., 1990, p. 60). Az örök fejlődés jelképe, illetőleg a földi-égi világ kapcsolatát kozmikus térben megjelenítő növény (évig érő fa). A népmesei fa általában a föld közepén (köldökén) áll, gyökerei az alvilágba futnak, törzse pedig a középső, emberi világ része. Innen nyúlnak ágai az égbe (a felső világba). Így az eredő, a mindenek kezdete jelentést is hordozza, amely fokozatosan növekszik, tágul, újra- és tovább teremődik. Szétterülő ágai az égtájakat kötik össze. A tér függőleges tengelye, egyben az égi sátor tartórúdja, a világok összekötője. A táltos e lajtorján közlekedik a világok között (Jankovics et al., 1990).

Az almafa a kultúrtörténetben az egyik legősibbnnek is tekinthető fa, hiszen a Genézis teremtéstörténetében tiltott faként jelenik meg (Adams, 2006), amelynek meg nem nevezett gyümölcse egyszerre a jó és rossz tudását tartalmazza (vagyis a mindent), ahogyan azt részben az ószövetség, részben más korai műveltségek tartják. Smith (1876) asszirológus az ember bukásának leírását a korai babiloni időszakhoz köti.

14. kép*Rábaközi kazetta**(Forrás: Frang., 2017, p. 35)*

A népi motívumok egyszerre őrzik a fa tártoslétra képzetét és az életfa egyénre vetített képét. Az itt virágokból, indákból felépülő korszából mondhatni, közös tőből ezen az életfán ágak, indák, ráismerhető, jelképerejű növények, termékek (szekfűk, gyöngyvirágok, tulipánok, rozsmaringágak, gránátalmák, makkok illetve napraforgó) sarjadnak, ágaznak szét, s a legtöbbször a termés, magja is jól látható. A madár (páva) szintén fontos elem. Mesénkhez kapcsolódóan azonban a gránátalmákban és a napraforgó tányérjában látható magok az érés, a termékenység szimbólumai.

Az általunk elemzett történetben az alma megjelenése az ősi közép-ázsiai gondolkodást idézi. Mindezek alapján elmondhatjuk, hogy az aranyalmafa egyszerre jelenti az ételt és a testi-lelki érettséget. Mivel az alma gyümölcs, s mint ilyen, étel, ezért a mindennapi élet szükséglete is.

Az utolsó próbán a zengő ágakat kell megszerezni. Mivel korábban láttuk, a fa égbe nyúló ágai a szellemi és a lelki fejlődést is mutatják, így ez a felnőtt létben a lehetséges továbbfejlődést szimbolizálhatja, egyszerre jelképezve az egész életen át tartó szellemi-lelki tanulást. Ugyanakkor az ág, a hajtás a tavasz jellemzője. Az évszak (kikelet) az élet megindulásának, a természet újraéledésének az ideje. Az ág, vessző tehát a termékenység jelképe is, néphagyományainkban pedig a vesszőzés éppen termékenységvarázslás.

De a mesebeli ágak hangot adnak ki, zengenek, ami a művészetek felé irányítja a képzetet, s így azt a többletet, mondhatni: luxust is mutatják, amely a többletértelmet, érdeklődési kört, a magasabb fokú bölcsesség megtalálását is jelentik. Ez már túlmutat a mindennapi létszükségleten, fizikai-lelki-szellemi luxus, nem véletlen tehát, hogy a legnehezebb próba árán lehet csak megszerezni.

A térhez kapcsolódó mesei jelképek összegzése

A kerethelyszínek és a próbatételek alatt megtett út, illetve a megszerzendő javak többsége a térben és időben függőleges és vízszintes irányban is elhelyezhetők. Az épített és a természeti környezet azonban a pusztá térnél többet jelent, bár a mesei cselekmény elképzelésekor elsődleges jelentésük az irányadó. Az alaposabb elemzéskor, a szimbólumok felfejtésével azonban sokkal mélyebb értelmezéssel találkozunk. Kibomlik előttünk a családdá érés és a felnőtté válás fizikai-szellemi illetve testi-lelki útja.

A nevelőszülőktől való elszakadás és az útnak indulás jelzi, hogy döntéseik ettől kezdve önálló életüket alapozzák meg. Vándorlásuk a lélek és a szellem fejlődése, a szociális érzék erősödése, az emberi kapcsolatok megfelelő kezelése, s a legfőbb feladat: megtalálni felnőtt életük színterét.

Hiszen mi az, amit meg kell szerezniük az ifjúvá érett gyermekeknek? A földet, az alapot ajándékba kapják, csupán annak nagyságát befolyásolja Jankalovics cigánykerekezése. A próbák során elsőként az aranyvárat (lakás) kell elhozniuk, amihez az aranysátor kapcsolódik, majd a hidat, amely egyszerre fizikai és szellemi összekötő is (emberi kapcsolatok), azután a megélhetésre is szolgáló aranyalma (étel), végül a fizikai-szellemi értelemben is felfogható luxust jelentő zengő ágakat (a szellemi és testi továbbfejlődésre, a kiteljesedésre szolgáló lehetőségek). Csak a javak megszerzése után várhatjuk a megoldást, amely igazságtétel is: egyesül a család, létrejön a testi-lelki harmónia.

A térben, időben és szerepek szerint is folyamatosan változó és kölcsönös szocializációs folyamatban az egymást követő küzdelmek tudják erősíteni az összetartozást, kiküszöbölni a külső és belső negatív hatásokat. Ebben nélkülözhetetlen a felelősségtudat és a közös értékrend.

Jankovics (2008) az ősi kultúrák alaptételeinek összehasonlítása alapján négy sarkalatos erényről emlékezik meg: a bölcsességről, az erőről (merészségről), az igazságosságról és a mértékletességről. Ezek azok a jegyek, melyek az ember tetteinek alapkövei. Mesénkben az ifjúvá érett aranyhajú ikerpár - sőt, szüleik is - segítséggel ugyan, de ezeket az erényeket sajátítják el mesebeli útjuk során.

Kisgyermek vagy felnőtt? – A mese és pedagógiai jelentősége

A mese nem gyermekeknek szánt elbeszélés volt. Pedig a népmese egy csodálatos, a mesélés jelenében valószerűtlennek tartott motívumokkal átszótt történet. Ráadásul a mesét generációk során át alakító közösség szóragoztatással kívánta/kívánja hallgatóját értékes, erkölcsös életre tanítani (Történelmi Telek, 2016).

„A jó mese hatása, hitelessége, igazsága abból adódik, hogy a népköltésben nincs vagy alig van szándékosság. Az irodalomnak ez az ősműfaja ösztön-

szerű és tökéletes költőiséggel nyilatkozik meg. A[z ön]tudatlan biztonságérzet elemi erejével. Kitalálója, tovább mesélője mindig komolyan vette. (...) A jó mesemondó ma is azt az illúziót tudja felidézni a hallgatóiban, mintha megélt eseményeket keltene életre belső vizualitással. Látja és meglátatja a részletekig kidolgozott képzeleti képeket. A mese fantasztikus túlzásaival, az élőbeszéd erejével igaznak hat.” (Zilahiné, 1996, p. 30).

Tehát a mesei bölcsesség a környezet erejének, jeleinek megértése, ismerete. Ezek a jelenségek egyszerre természeti, társadalmi és morális természetűek. Ezért lehetnek a történetben is iránymutatók. A türelem, a becsületes munka, az eltökéltség és a kitartás szintén jellemformáló jegyek. Őseink világában tehát a mesei rend a mindennapok és az ünnepek részeiként egyaránt meghatározó és megélt volt: a természet jelenségei mögött a szellemvilágot tisztelték, melyben a profán összekapcsolódott a szakralitással a maga tiszta, ám mégis bonyolult hitvilágával.

A mesefeldolgozásban tehát tudáselemnek és kompetenciának kell tekinteni minden, a magyar néphagyományt és népi kultúrát magába foglaló, a nyelvben is fellelhető, illetve felfejthető ismeretet, mellyel korunk gondolkodásának összefüggésrendszerét szocializációs és etikai vonatkozásban is értelmezni lehet. Elsősorban a felnőtteknek. Hiszen a mesét a maga bonyolultságában a gyermek – életkoránál fogva – még nem érti meg. A kisgyermek számára a játék a legfontosabb. A játékban ölt testet mindaz az érzelem, vágy, amit éppen átél. A mesei szerepekből is a számára legfontosabbakat, a legazonosíthatóbbat választja ki. Vagy azért, mert hasonlóvá akar válni, vagy azért, mert fél a szereplőtől, s annak bőrébe bújva levetkőzheti, „kijátszhatja” szorongásait. Erre az egyszerű, rövid mesék lehetnek alkalmasak, hiszen a mese egyszerű, képes beszédmódjával a hét évnél fiatalabb kisgyermek azonosulni tud, ezért számára örömforrás. A mese hangulata megragadja figyelmét, elindítja képzeletét.

„Hétéves koráig a gyermeket Isten a tenyerén hordja” – mondja Molnár V. József (2013). Rávilágít arra, hogy hétéves kor előtt nincs időérzékük és időfogalmuk a gyermekeknek, hiszen még az egységben léteznek, ezért az időhöz fogható dimenziók nem sokat mondanak nekik. Azonban – folytatja – „a mese, a mesélés összeköt, együtt tart bennünket. A mese a lélek rendezője. Aki mesét hallgat, jól előadott mesét, az megtanulja értékelni önmagát és a körülötte lévő világot. Megtanul alázatosnak lenni és furfangosnak, akárcsak a mesehősök. A mese befogadóvá teszi a gyermeket, általa könnyebben érvényesül majd az életben. A mese révén játszva sajátítja el a tudnivalókat, jóllehet a gyermek már eleve bölcsnek születik...(…) A mesére mindenkinek szüksége van korra való tekintet nélkül. A mai emberrel az a baj, hogy nem mesél – nem kommunikál, nem jut ideje semmire sem. A ma embere korszerű, és nem időszerű, holott épp annak kellene lennie. A mesét hallgató és a mesélő között egy olyan erős emberi kötődés jön létre, amely révén sok probléma megoldhatóvá válik. A számítógépek uralta jelen kor

mindennapjaiban a gyermekek elidegenednek egymástól, a szeretteiktől, sőt önmaguktól is. A mese ezzel szemben közelebb hozza egymáshoz az embereket” (Rencsényi, 2013).

A népmesék tehát erkölcsi alapelvek őrzői, melyeket a népi bölcsesség hagyományoz tovább. Ezért is lehet örökérvényű, ahogyan Szegedy-Maszák (1999) a nemzeti hagyományok részeként ma is időszzerűnek tartja. Az örök emberi erkölcsi példákat és tulajdonságokat különböző toposzokban, motívumokkal meséli el. Ilyen motívum a gyenge (legkisebb, legfiatalabb) hős győzelmében az erő hiánya és a segítők (csoda) ereje. Mindez csak akkor érvényesül, ha tisztesség, illemtudás, részvét jellemzi az ifjú hőst. Ugyanakkor a furfang is alapvető motívum. Emellett a mese megmutatja a saját döntések felelősségét, tehát világa a lét jelképekben gazdag tükörképe, mély igazságokat mond el.

Ennek az igazságnak a kifejtője a felnőtt. A felnőttek (szülők, pedagógusok, pedagógusjelöltek) számára a népi hagyományok megismerése, értelmezése során jártasság szintjén elsajátítható a fentiek gyakorlati alkalmazhatósága, felismerhető mindennek a kisgyermeknevelésben betöltött helye és szerepe.

Nem mondhatjuk, hogy a mese sokrétűsége, nehéz felfejthetősége miatt a gyermek ne hallgasson népmesét. A gyermek egyéni szükségleteit, egyéni fejlesztését felismerve választhatnak a szülők, nevelők mesét, a legkisebbeknek verses mesét és láncmesét, a nagyobbaknak hosszabb, de egyszerű történeteket. A mesetípusok közül a legkisebbek a mondókameséket és a láncmeséket értik, élvezik, hiszen a szöveg ritmusa, ismétlései segítik a gyors megjegyzést, ráadásul az ismétlés, mint hangulati elem, fokozást is jelent, tehát izgalmat vált ki. Az állatmesék, amelyeket a 4–5 éves korú gyermeknek célszerű mondani, megszerettetik a kisgyermekkel a természetet, és a záró tanulságuk az emberi értékrend bevezetése is. Ebben a korban már az egyszerű tündérmesék is mondhatók, 5–6 éves korban ezekhez kapcsolhatók a tréfás állatmesék, csalimesék, valamint a már bonyolultabb tündérmesék, mondák (Frang, 2022a).

A meséket hallva a kisgyermek lassanként elsajátítja a szöveget, beleéli magát a szereplők helyzetébe, s ha kamasz korában nem is foglalkozik velük, az erkölcsi alapvetések észrevétlenül beleivódnak mindennapjaiba. Felnőttként pedig, ráébredve a mesék mélységére és szépségére, maga bonthatja ki azok valódi jelentését, sőt, általuk gondolatban visszamehet őseink világába, egy-egy motívum alapján jobban megismeri egykorvolt életüket, gondolkodásukat.

Irodalom

- Adams, C. (2006). *The Straight Dope: Was the forbidden fruit in the Garden of Eden an apple?* The Straight Dope. Creative Loafing Media. <https://www.straightdope.com/21343798/was-the-forbidden-fruit-in-the-garden-of-eden-an-apple>
- Andrásfalvy, B. (2014). *Magyarország földjének és népének múltja, jelene és jövője*. Balaton Akadémia.
- Assmann, J. (2018). *A kulturális emlékezet*. Atlantisz Könyvkiadó.
- Bakos, F. (1983). *Idegen szavak és kifejezések szótára*. Akadémiai Kiadó.
- Balassa, I. & Ortutay, Gy. (1980). *Magyar néprajz*. Corvina.
<https://mek.oszk.hu/02700/02789/html/94.html>
- Benedek, E. (1913). *Magyar mese- és mondavilág*. Athenaeum.
- Benkő, L. (1967/1995, Ed.). *A magyar nyelv történeti-etimológiai szótára [TESZ] I-IV*. Akadémia Kiadó.
- Bettelheim, B. (2013). *A mese bővölete és a bontakozó gyermeki lélek*. Corvina.
- Bokor, J. & Gerő, L. (1897, Eds.). *Pallas Nagy Lexikona*. Pallas Irodalmi és Nyomda.
<https://www.arcanum.com/hu/online-kiadvanyok/Lexikonok-a-pallas-nagy-lexikona-2/>
- Brand, S. (2001). *Amíg világ a világ - a Hosszú Most órája*. Vince Kiadó.
- Czuczor, G. & Fogarasi, J. (2003). *A magyar nyelv szótára [Cz-F]*. Arcanum CD-rom.
- Csajághy, Gy. (1998). *A magyar népzene bölcsője: Kelet*. Alexandra.
- Csajághy, Gy. (2012). Néhány nyelvi és ritmikai összefüggés a magyar népzeneben. *Valóság*, 55(11), 18–32.
- Elias, N. (2004). *A civilizáció folyamata*. Gondolat.
- Frang, G. (2017). Meseolvasás, anyanyelv és hagyomány. In Závoti, Jné (Ed.), *Magyar hagyományőrzés a mese és művészet eszközeivel a nevelésben – Tanulmánykötet* (pp. 19–41). MTA VEAB Soproni Tudós Társaság.
- Frang, G. (2018). *A magyar gazdaság szemlélet változása a reformkortól a II. világháborúig*. PhD-disszertáció. Soproni Egyetem. <http://doktori.uni-sopron.hu/710/>
- Frang, G. (2022a). A játék szerepe az anyanyelvi-irodalmi nevelésben. In Pásztor, E., Frang, G., Zsubrits, A. & Simon, I. Á. (2022). *A játék kisgyermekkorban – Szemelvények a játék különböző területeiről*. Soproni Egyetem Kiadó.
- Frang, G. (2022b). A magyar hagyományrendszer segítő érték központúsága. In Závoti, Jné (Ed.), *A segítő pedagógia aspektusai – Tanulmánykötet* (pp. 9–26). Soproni Egyetem Kiadó. <https://doi.org/10.35511/978-963-334-438-5-Frang>
- Geertz, C. (2001). *Az értelmzés hatalma*. Osiris.
- Gödéné, Török, I. (2017). Az ősz tudás: avagy a mese hatása az emberi lélekre. In Závoti, J. (Ed.), *Magyar hagyományőrzés a mese és művészet eszközeivel a nevelésben – Tanulmánykötet* (pp. 27–32). Soproni Egyetem Kiadó.

- Grice, H. P. (2011). *Tanulmányok a szavak életéről*. Gondolat Kiadó. <http://phil.elte.hu/zvolenszky/publ/gricezvolenszky2011.pdf>
- Jankovics, M., Hoppál, M., Nagy, A. & Szemadám, Gy. (1990). *Jelképtár*. Helikon Kiadó. Jankovics, M., (2008). *3+1 – A négy évszak szimbolikája*. Csokonai Kiadó.
- Jankovics, M. (2015). *A vizuális nevelésről*. Akadémiai Kiadó.
- Kósa, L. (2001). *A magyar néprajz tudománytörténete*. Osiris Kiadó.
- Kiszely, I. (2000). *A magyarok eredete és ősi kultúrája I – II*. Püski. Kulturális Enciklopédia <http://enciklopedia.fazekas.hu/index2.htm>
- Lukács, A. (2010). *A nőket nyakig, a férfiakat csak derékig temetik be megkövezés előtt* https://hvg.hu/shake/20100728_Iran_halalbuntetes_megkovezes_Sakinah_Moh (2022. január 28.)
- Lükő, G. (1942). *A magyar lélek formái*. Exodus.
- Magyar, A. (1995). *Ősműveltség*. Magyar Adorján Baráti Kör. http://www.osnyelv.hu/maadorjan/smveltsz_17.html
- Magyar Katolikus Lexikon* (1980-2013) Szent István Társulat. <http://lexikon.katolikus.hu/T/t%C3%A9.html> (2021.02.02.)
- Maróth, M. (1997). Az értelmiség szerepe In Fasang, Á. (Ed.), *A (magyar) értelmiség hivatása - 1997 - Tanulmányok, vallomások, elemzések, levelek (Hetven magyar értelmiségi írásai)*. Mundus Magyar Egyetemi Kiadó.
- Molnár, V. J. (2013). *A mesének nem tanulsága, hanem bölcselate van – Interjú*. Vajdasági Magyar Szövetség honlapja. <http://www.vmsz.org.rs/hirek/interjuk/mesenek-nem-tanulsaga-hanem-bolcselete-van> (2000. július 4.)
- Ortutay, Gy. (1977, Ed.). *Magyar Néprajzi Lexikon*. Akadémiai Kiadó.
- Pléh, Cs. (2015). *A tanulás és a gondolkodás keretei – A népi pszichológiától a gépi pszichológiáig*. Typotex.
- Pozsgai, P. (2010) A magyarság arca Lükő Gábor életművében – Nyilatkozat. Amerikai Magyar Népszava – *Szabadság*. 101, (2017.01.11.)
- Propp, V. J. (2005). *A mese morfológiája*. Osiris Kiadó.
- Rencsényi, E. (2013). A mesének nem tanulsága, hanem bölcselate van. Interjú Molnár V. Józseffel. *Vajdasági Magyar Szövetség honlapja*. <http://www.vmsz.org.rs/hirek/interjuk/mesenek-nem-tanulsaga-hanem-bolcselete-van>. (2013. 10.28.)
- Sahlins, M. (2010). La Pensée Bourgeoise; A nyugati társadalom mint kultúra. *Replika*, 72(3), 17–48.
- Smith, G. (1876). *The Chaldean Account of Genesis* (London: Thomas Scott, ca. 1876) <https://www.wisdomlib.org/mesopotamian/book/the-chaldean-account-of-genesis/d/doc2813.htm> (2022. március 1.)
- Solyomossy, S. (2017). *A népmese és a tudomány*. Hermith Kiadó.
- Spengler (1922/2021). *A Nyugat alkonya. A világtörténelem morfológiájának körvonalai*. Noran Libro.

- Sudár, B. & Petkes, Zs. (2016-2018). *A Magyar őstörténet I. (1–6 kötetek)*. Helikon Kiadó.
- Szegedy-Maszák, M. (1999). A Nemzeti hagyományok időszerűsége. *Valóság*, 41(6) 31–43. (2000.06.6.)
- Törteli Telek, M. (2016). A mese, mint ősrégi epikai narráció. *Tanulmányok*, (2),. www.fepub.ff.uns.ac.rs/index.php/tan/article/download/1999/2016 (2019.06.20.)
- White, H, (1996). A narrativitás szerepe a valóság reprezentációjában. *AETAS* (1), <http://epa.oszk.hu/00800/00861/00001/white.html> (2020.09.23.)
- Zilahi, J. (1996, Ed.). *Óvodai nevelés játékkal, mesével I.* Eötvös József Könyvkiadó.

Frang, G.

Space and symbols in Hungarian folk tales

Hearing the folk tales of Hungary provides the first encounter with literature in the life of little child. This intimate act, which happens in close contact with parents and kindergarten teachers, is an important pillar to the opening and the interpretation of the world, and the starting point of place and time in imagination and fantasy. The spaces appearing in folk tales offer many types of meanings. In this light we examine the relationship between space and folk tales in the story titled "Jankalovics". The study shows how the moral of the tales forms an element of socialization, personality, and the basis of national identity.

Keywords: tale, place, symbols, directions, spaces

Frang Gizella: <https://orcid.org/000-0002-1534-6018>